

НУ Национална галерија на Македонија
KI Galerija Nationale e Maqedonisë
NI National Gallery of Macedonia

Министерство за култура на Република Македонија
Ministria për kulturë e Republikës së Maqedonisë
Ministry of Culture of the Republic of Macedonia

Зоран Тодовиќ

ТИШИНА

Zoran Todoviќ

НЕСИТЈА

Zoran Todović

SILENCE

Чифте амам, септември-октомври 2013
Çifte hamam / Çifte Hamam, Shtator-Nëntor / September-October 2013

Националната галерија на Македонија со особено задоволство ја претставува најновата самостојна изложба на Зоран Тодовиќ, еден од најреномираните уметници од Србија.

Изложбата под наслов „Тишина“, која е во целост замислена и инспирирана од импозантниот објект Чифте-амам, се состои од повеќе инсталации специјално осмислени за овој простор. Промислувајќи ја елементарната намена за прочистувањето на мажите, како и на жените, изложбата зборува за чистењето на телото, но и за чистењето на духот. Одредени елементи на проектот ја истакнуваат длабоката поврзаност на новонастанатото дело, локалната историја и богатството што се негува и се чува во Чифте-амамот.

Пријатно изненадува фактот дека објектот Чифте-амам, кој е дел од Националната галерија на Македонија, не е атрактивен единствено за домашните автори, туку, напротив, неговата специфична архитектура и историја претставуваат своевидно вдахновение и за странските уметници, како што е конкретниот случај со Зоран Тодовиќ.

Посветеноста кон меѓународната соработка е една од круцијалните насоки во функционирањето на нашата институција. Изложбата на српскиот уметник Зоран Тодовиќ е доказ дека Националната галерија на Македонија континуирано ја потврдува својата примарна задача за презентација на највредните остварувања во доменот на ликовната уметност кај нас, во регионот и пошироко.

Халиде Палоши, директор
Национална галерија на Македонија

Galeria Kombëtare e Maqedonisë me kënaqësi të posaçme prezanton ekspozitën më të re të pavarur të Zoran Todović, njërit prej artistëve më të spikatur nga Serbia.

Ekspozita e titulluar si “Heshjtja”, e cila tërësisht është e paramenduar dhe inspiruar nga objekti imponant i Çifte hamamit, përbëhet prej më shumë instalimeve të kuptimësuar në mënyrë speciale për këtë hapësirë. Duke përfillur qëllimin elementarë utilitarë për pastrimin e meshkujve, dhe të femrave, ekspozita flet për pastrimin e trupit, por edhe për pastrimin shpirtërorë. Elemente të caktuara të projektit theksojnë lidhjen e thellë të veprës së re, historisë lokale dhe pasurisë që kultivohet dhe ruhet në Çifte hamam.

Befasi e këndshme është fakti se objekti i Çifte hamamit, si pjesë e Galerisë Kombëtare të Maqedonisë, nuk është joshës vetëm për autorët vendas, por përkundrazi, arkitektura dhe historia e saj specifike paraqesin një lloj të posaçëm të “frymëzimit” edhe për artistët e huaj, siç është rasti konkret me Zoran Todovićin.

Përkushtimi ndaj bashkëpunimit ndërkombëtarë është njëri prej synimeve esenciale gjatë funksionimit të institucionit tonë. Ekspozita e artistit serb Zoran Todović është dëshmi se Galeria Kombëtare e Maqedonisë, vazhdimisht dëshmon detyrën e saj primare për prezantim të realizimeve më të çmuara në fushën e artit figurativ te ne, në suaza rajonale edhe më gjerë.

Halide Palloshi, drejtor
Galeria kombëtare e Maqedonisë

The National Gallery of Macedonia has the pleasure to present the new individual exhibition by Zoran Todović, one of the most renowned Serbian artists.

The exhibition, titled “Silence”, which is entirely envisioned and inspired by the stately object of Chifte Hammam, consists of several installations, specially designed for this space. Bearing in mind the elementary purpose of purification of both men and women, this exhibition speaks of the cleansing of the body, but also of the spirit. Certain elements of the project emphasize the deep connection of the newly created work of art, the local history and heritage that is cultivated and preserved in the Chifte Hammam.

A pleasant surprise is the fact that the object of Chifte Hammam, which is a part of the National Gallery of Macedonia, is not only attractive to the home artists, but also that its specific architecture and history present a kind of a unique “inspiration” to foreign artists, as is the specific case with Zoran Todović.

The dedication towards an international cooperation is one of the crucial elements in the work of our institution. The exhibition of Serbian artist Zoran Todović is proof that the National Gallery of Macedonia continuously reaffirms its primary task of presenting the most valuable achievements in the area of fine art, both in our region and abroad.

Halide Paloshi, Director
National Gallery of Macedonia

„ТИШИНА“

или една алхемиска приказна за спознавањето

Повикувајќи се на формалната феноменолошка анализа на претставеното, актуелната изложба на Зоран Тодовиќ, насловена едноставно „Тишина“, претставена во изложбениот простор на објектот Чифте-амам (дел од Националната галерија на Македонија), може да ја означиме како монументална амбиентална поставка структурирана од повеќе меѓусебно поврзани и неразделни елементи: цртежи конструирани во вид на инсталации, цртежи, текстови, објекти и слики, кои со својата присутност во дадениот простор генерираат возбудлива визуелна приказна.

Сепак, од повеќе причини што, пред сè, се резултат на комплексната синхронизираност на бројните инкорпорирани елементи вклопени во оваа поставка, нужно е да се позанимаваме со повеќе методи и различни иконографско-симболички критички анализи. Потребата од ваква комбинирана интерпретација не е резултирана само од практиката на толкувањето на различните дискурси во современите уметнички критички практики и теории; во случајов, неопходниот комбиниран пристап е поттикнат од творештвото на авторот, кој во почетокот нагласено се ба-ви со графика, но и со други медиуми (сликарство, скулптура, објекти, инсталации...), кои потоа стануваат доминантни во неговото творештво. Општо земено, Тодовиќ во своите дела ги синтетизира познавањето не само на уметничките толкувања и техничките аспекти на посочените дисциплини, туку и сопствената ерудиција и чувствителност кон различни типови проблематика соочувајќи се со реакции што го носат предзнакот уметнички, а се продлабочено дефинирање на различни естетски, социјални, историски, философски, политички искази. Или, како што наведува Љ. Ќинкул. „тој се труди да ги избегне стапците на стереотипот и ја прифаќа графиката како отворен систем, Во тој систем, близок до постмодернистичките начела, Тодовиќ го испитува дејството на одредени проблеми на создавањето во различни медиски полиња“.

*За проблемот на двојноста и целото...,
личноста и универзалното...*

Како што посочува авторот, базата за создавање на неговата изложба „Тишина“ ја наоѓа во велелепниот објект Чифте-амам; делумно во исламската архитектура, која плени на прв поглед со живописноста на ентериерот; во неговата утилитарна намена на јавна бања; но, првенствено, во неговата концепциска функционалност. Имено, објектот Чифте-амам е изграден во втората половина на XV век, како завештание на Иса-бег и има двојна намена (оттука и името на амамот – од турскиот збор „чифте“ што означува парен, двоен), односно е поделен на машки и женски дел. Потребата на авторот за истражување на суштината на повеќе дихотомии (простор-време, материја-енергија, машко-женски принцип, отсуство-присуство...) логично еманира токму од оваа основна поделба на објектот.

Потенцирајќи еден од наведените дуализми, конкретно веќе спомнатата двојна полова/родова поделба на амамот, во овој проект се вклучени женски и машки портрети од колекцијата на Националната галерија на Македонија, со што воедно се претставува и локалниот придонес во оваа „приказна“, која реферира не само на просторната, туку и на временската дијалектика на стварите. Како што е амамот историски објект со световен карактер, денес заштитен со закон и има нова намена (галериска), така и делата на познати и на непознати автори од балканските простори (конкретно на дел од Југословенската колекција на НГМ како што сè уште се нарекува?!) имаат конкретна улога и живот во овој проект. Сликите – машки и женски портрети, презентирани како „машки и женски поглед“, според половата припадност, во „соодветниот“ дел на амамот, се изработени од автори што живееле и твореле во првата половина на минатиот век и се придружени со архајски и современи варијанти на машки и на женски имиња (христијански и муслимански) испишани на сидовите.

Врз сидовите на амамот, авторот исто така испишува извадоци од дела на македонски писатели со јаглен. Сите цитирани текстови, следствено на идејата на уметникот за задржување на континуитетот на временска интертекстуална дијалектика, им припаѓаат на различни генерации македонски автори: Живко Чинго, *Бабаџан*; Славко Јаневски, *Рулет со седум бројки*; Димитар Солев, *Кратката пролет на Моно Самоников*; Божин Павловски, *Уткини соседи*; Гоце Смилевски, *Разговор со Спиноза*...

Во случајов, текстовите и сликите на различните автори стапуваат во интерсликовни и интертекстуални меѓусебни релации и во релации со творбите на Тодовиќ, повторно со цел за симболично пренесување или реинтерпретирање различни означувачки системи и значенски постапки. Идентификацијата (и сигнатурата) на авторите на портретите и текстовите е тенденциозно избегната, она што е основна цел во ваков вид „цитатност“ е идејата за воспоставување „реторички нагласен однос на кореспонденција“ меѓу едно уметничко дело и друг систем на означување.

На оваа дијалогска низа се надоврзува релацијата на колективниот утилитарен дух (јавната намена на објектот) и индивидуалните истории на неброено многу личности што „ја користеле“ намената на амамот, а се навестени - како „присутност преку отсутноста“ - со фрагментите што се карактерни антропоморфни фацијални одлики (стилизирани уста, нос, очи, уши, солзи...). Различни толкувања токму на проблемот на присуство/отсуство, како термини што ги означуваат фундаменталните состојби на постоењето во уметноста, среќаваме почнувајќи од Платон, М. Хајдегер, Ж. Делез, Ж. Дерида, Р. Барт ..., но суштествени за „Тишина“ на Зоран Тодовиќ ни се чинат толкувањата на Делез и на Дерида, според кои термините присуство/отсуство (изразени со сликите - визуелната репрезентација и со зборовите - пишаната репрезентација), ги изгубиле своите примарни дистинкции, напротив, отсуството станува вид присутност, а присуството вид отсутност.

Инсистирањето на аналогичноста на овој повеќеслоен проект (како и на уметничките интереси на Тодовиќ воопшто) со комплексниот феномен алхемија произлегува токму од создавањето сериозен и комплексен визуелен амалгам со „алхемиски“ пристап, кој поточно е синкретизам на повеќе локални и глобални просторно-временски „фрагменти“ или „елементи“ (според алхемискиот речник) од историјата/историјата на уметноста, поднебјето и неговиот колективен дух и универзалните „поими“ и процеси... Силно изразената наклоност кон симболизмот и пиктуралните метафори присутна од првите графики и цртежи на Зоран Тодовиќ, тука стапува во директна врска со алхемиските принципи и се рефлектира во издвоените цртежи (изработени во комбинирана техника акварел и туш) што се инспирирани од илустрациите на средновековните манускрипти и избобилуваат со симболични претстави на алхемиската херметичност и метафизичка потрага по Смеслата како есенција на создавањето. Минуциозно детализираните антропоморфни претстави, претставите на алхемискиот инструментариум и бестиариум, хербалните мотиви, цикличните природни појави и процеси, планетарните симболи, космогониските системи, астролошки табели и дијаграми, симболите на елементите, геометриските тела..., во најновите цртежи на Зоран Тодовиќ ја преземаат функцијата на когнитивни орудија.

Неопходно е за миг да се навратиме на погореспоменатиот проблем на двојноста како еден од основните „творечки“ поими на алхемијата. Визуелизацијата на овој проблем на почеток е изразена со машко-женскиот принцип, кој во случајов е пренесен симболично со „круната“, на која и е отстапен централниот/влезниот дел на галеријата и претставува круцијален момент од кој почнува расчленувањето на приказната. Круната е метафора за синтеза на спротивностите, конкретно за „андрогинонот“, архетипскиот симбол застапен во старите европски и азиски култури во кои се симболизира божественото единство, балансот на машките и на

женските сили, рамнотежата на спротивности, единството на внатрешното и на надворешното, рамнотежата на спротивностите, исконската неодреденост, двојност. Символот на „андрогинот“ се појавува во алхемијата, во која каменот на мудроста се нарекува „Ребис“, т.е. двојно битие што настанува со спојување на сулфурот и живата“ (М. Шуваковик). Понекогаш се опишува и како божествен хермафродит, помирување на духот и на материјата, битие со машки и со женски квалитети претставено со едно тело со две глави (и една круна!) (на пр., во Codex Germanicus 598. Bayerische Staatsbibliothek, Munich).

Круната како иконички знак е акцентирана на повеќе места во цртежите на Зоран Тодовиќ. Произлегува од алхемискиот анимален симболизам и од архетипските иконографски решенија што, според К.Г.Јунг, се дел од т.н. „колективното несвесно“ и од симболичките системи. Таа е двојната моќ на „Кралот“ и на „Кралицата“, „алхемискиот андрогин“ како универзален принцип на организација на Космосот, „алхемискиот Ерос“, нивната мистично-еротска врска што „трансферира“ (термин што ги означува психолошките механизми на љубовта во аналитичката психологија на К.Г. Јунг) во единствено андрогино битие. Овој психоаналитичар алхемијата ја толкува како спознание; таа не е само вид метахемија, туку има и психолошко-философска димензија, а обидите на алхемичарите да претворат еден метал во друг, во говорот на психоанализата добиваат димензија на ритуал што ги отсликува внатрешните човекови психолошки нагони.

Дел од вкупниот проект, освен одделните цртежи, се и просториите со стилизирани усти, очи, уши, солзи (како целини во рамките на делото), кои ја симболизираат индивидуалноста на сите присутни низ времето во овој простор. Импазантната бројка од стотици, илјадници цртежи, говори за долготрајната изработка на сите цртежи одделно преку еден своевиден медитативен процес на продукција, но и за желбата на авторот да потенцира дека и покрај сите сличности, сепак, секоја индивидуа е различна.

Од друга страна, пак, нивната репетиција, која наместа се чини психотичко- хипнотизирачка, може да се доживее и како реминисценција

на умножувањето на графичките отпечатоци во уметноста, но и на бескрајната низа обиди и повторувања на алхемичарската потрага по суштинското. Геометризирано поставени како шаховско поле (шахот како игра повеќепати е во служба на симболичниот приказ на опонентноста на материјалната појавност и на духовните принципи) создаваат амбиент во кој, освен репетицијата на серија фрагменти и освојувањето на просторот (препознатливи моменти во творештвото на Тодовиќ), доминира и вертикалната прогресија како начин на „духовно напредување“ преку нагорно движење.

Редукцијата на бојата на ниво на црно-бела контрастност од естетски и од суштински карактер во претставите во целиот простор е наместа „нарушена“ со присуството на елементарните бои како акценти во цртежите и одредметени како пигменти во својата основна чистота во одвоените садови на замислениот алхемиски апаратус. Во издвоените цртежи, пак, се соочуваме со соединување спротивставени принципи - дуализам на аморфна колористичка разлеаност наспроти чистата линеарна црно-бела графичност на антропоморфните, надреални и пиктографски претстави.

Бојата го потврдува своето значење и со убедувањето на алхемичарите дека за да се дојде до „мистичниот клуч“, потребно е основниот материјал да помине низ значајни измени во процесот на дестилација, при што супстанцијата од почеток до крај доживува различни колористични промени (од почетната црна, бела, жолта, зелена, сè до крајната црвена, поточно пурпурна боја). Бојата е симбол на фазите на трансформација на елементите и на енергијата во езотеричната потрага по Каменот на мудроста, но, во исто време, нејзините (ликовни) материјалност и предметност укажуваат на потребата уметникот (artist/artisan - уметник, занаетчија според разни толкувања), во процесот на создавање, да биде и посветен алхемичар-инвентор на бојата, односно до перфекција да ги познава и техничко-технолошките процеси за добивање бои од основните природни хемиски елементи.

„HESHTJA“ ose një rrëfim alkimik i njohjes

Зборувајќи за знаковните структури на проектот, пренесени директно со присуството на силни метафори и иконични знаци во повеќе (групирани и просторни поделени) визуелни целисти, се навраќае на тезата дека тие, всушност, формираат уметнички дијалог на меѓусебно испреплетени „мрежи на значења“, во кои доминантен момент е суптилното инсистирање на различни, дури поетизирани толкувања на проблемот на двојноста и на нејзината функција во генерирање универзални значења. Како парадигма се наметнува едно херменевтичко разбирање и онтолошко толкување на делата што се условени не само од деконструираниот историски контекст и резултираат со продукција на значења што реферираат не на баналноста (во целата своја сериозност) на рецентни дневно-политички настани/политики/состојби, туку на универзални повторувачки принципи.

„Тишина“, низ која Зоран Тодовиќ повторно се потврдува како мајстор на симболизмот, е херметично дело со комплексна концептуална поставеност на релации, значења и смисла скриени во алегориската, метафорична и симболичка структура. Притоа, просторот на амамот со примарната намена како простор за физичко прочистување станува место и на духовно прочистување. Слично на врвниот чин на создавање на совршенство, изведен со бесконечните (не)успешни алхемиски експерименти и емпириски спознанија, „Тишина“ го означува токму тој процес на метаморфоза, трансмутација и ослободување од нечистотијата, кој води кон прочистување; ја претставува сугерираната мистичност на еден самостоен и изолиран, осамен и личен контемплативен процес на истражување што со медитативна репетиција на претстави и постапки води до естетско визуелно доживување и ментално осознавање.

Маја Чанкуловска Михајловска

Nëse i thirremi analizës fenomenologjike formale të shfaqjes, ekspozita aktuale e Zoran Todoviqit, thjeshtë e titulluar si “Heshtja”, që prezantohet në hapësirën ekspozuese në objektin e Çifte hamamit (pjesë e Galerisë Kombëtare të Maqedonisë), mund të karakterizohet si një prezantim monumental dhe ambiental i strukturuar prej më shumë elementeve të pandara dhe të lidhura mes vete: vepra të konstruara në trajtë të instalimeve, vizatimeve, teksteve, objekteve dhe pikturave, të cilat me praninë e tyre në ambientin e dhënë, gjenerojnë një rrëfim vizual tronditës.

Prapëseprapë, të njëjtit para se gjithash janë si rezultat i sinkronizimit të komplikuar të elementeve të shumtë që janë të inkorporuar në këtë prezantim, e që detyrimisht imponojnë njoftimin me më shumë metoda dhe analiza të ndryshme kritike të ikonografisë – simbolike. Nevoja për një interpretim të tillë të kombinuar, nuk rezulton vetëm nga praktika e interpretimit të diskurseve të ndryshme në praktikat dhe teoritë e ndryshme bashkëkohore artistike; në rastin konkret, qasja e domosdoshme e kombinuar nxitet nga krijimtaria e autorit, i cili në fillim në mënyrë të theksuar merret me grafikën, por edhe me medime të tjera (piktura, skulptura, objekte, instalime...), të cilat më pas bëhen gjithnjë e më dominuese në krijimtarinë e tij.

Marrë në përgjithësi, Todoviqi në veprat e tij sintetizon njohjen, jo vetëm atë të interpretimeve artistike dhe aspekteve teknike lidhur me disiplinat e përmendura, por edhe të eruditit personal dhe senzibilitetit ndaj llojeve të ndryshme problematike, duke u ballafaquar me reaksione që me vete bartin parashenjë artistike, e që në fakt paraqesin definime të thelluara të shprehjeve të ndryshme estetike, sociale, historike, filozofike dhe politike. Ose, siç thekson L. Qinkull, “ai përpiket që ti evitoj kurthet e stereotipit dhe pranon grafikën si një sistem të hapur. Në këtë sistem, të afërt me parimet e post modernes, Todoviqi rishqyrton veprimin e problemeve të caktuara të krijimit në fusha të ndryshme mediale”.

Për problemin e dualitetit dhe tërësisë..., personales dhe universales...

Ashtu siç thekson autori, esencën e krijimit të ekspozitës së tij “Heshnja” do ta gjej në objektin e mrekullueshëm të Çifte hamamit; pjesërisht në arkitekturën islame, e cila magjeps në shikim të parë, me enterierin e gjallë; në qëllimin utilitarë të objektit si banjë publike; por së pari, në aspektin konceptuar të funksionalitetit të objektit. Përkatësisht, objekti i Çifte hamamit është i ndërtuar në shekullin XV, si testament i Isa – beut dhe i njëjti ka përdorim të dyfishtë (prej këtu edhe emri i hamamit – prej fjalës turke “çifte” që nënkupton çiftin – dyfishin), përkatësisht objekti është i ndarë në pjesën e dedikuar për meshkujt dhe pjesën për femrat. Nevoja e autorit për hulumtime të esencës së më shumë dikotomive (hapësirë – kohë, materie – energji, parimi femër – mashkull, mungesë – prani...), logjikisht sajohet saktë prej kësaj baze të ndarjes së objektit në fjalë.

Duke theksuar njërin prej dualizmave të lartpërmendur, më konkretisht ndarja tani më e përmendur gjinore e hamamit, në këtë projekt janë të përfshira portrete të femrave dhe meshkujve, nga koleksioni i Galerisë Kombëtare të Maqedonisë, me këtë njëherit do të prezantohet kontributi lokal i këtij “rrëfimi” që referon jo vetëm dialektikën hapësinore por edhe atë kohore të gjësendeve. Ashtu siç hamami është një objekt historik me karakter botërorë, sot i mbrojtur me ligj dhe ka një qëllim të ri utilitar (galeri), njësoj edhe veprat e autorëve të njohur dhe të panjohur të trevave ballkanike (më konkretisht të një pjese të koleksioneve Jugosllave të GKM, ashtu siç akoma quhen?!) kanë një rol dhe jetë të konkretizuar në këtë projekt.

Pikturat – portretet mashkullore dhe femërore, të prezantuara si “këndvështrime mashkullore dhe femërore”, sipas përkatësisë gjinore, në pjesën “përkatëse” të hamamit, janë të punuara nga autorë që kanë jetuar dhe krijuar në gjysmën e parë të shekullit të kaluar e që përcillen me variante arkaike të emrave mashkullore dhe femërore (krishtere dhe myslimane) të shkruara nëpër muret.

Në muret e hamamit, autori gjithashtu me thëngjill shkruan pjesë nga veprat e shkrimtarëve maqedonas. Të gjitha tekstet e cituara, përcjellin idenë e artistit për ruajtjen e vazhdimësisë së dialektikës kohore intertekstuale, dhe të njëjtat u takojnë gjeneratave të ndryshme të autorëve maqedonas: Zhivko Çingo, *Babaxhan*; Sllavko Janevski, *Rulet me shtatë numra*; Dimitar Solev, *Pranvera e shkurtër e Mono Samonikovit*; Bozhin Pavlovski, *Fqinjët e hutit*; Goce Smilevski; *Bisedë me Spinozën...*

Në rastin konkret, tekstet dhe pikturat e autorëve do të krijojnë relacione të ndërsjella mes - pikturore dhe mes – tekstuale, të njëjtit në relacione me punimet e Todoviqit, sërisht kanë për qëllim bartjen simbolike ose ri integrimin e sistemeve të ndryshme shënjuese dhe veprimeve simbolike. Identifikimi (dhe nënshkrimi) i autorëve të portreteve dhe teksteve, do të evitohet në mënyrë tendencioze, ajo që është bazike në këtë lloj të “citimit” është ideja për implementimin e “raportit të theksuar retorik të korrespondencës” mes një veprë me veprën tjetër dhe me sistemet tjera të theksimit.

Në këtë varg dialogjik do të bashkëngjitet edhe relacioni i frymës utilitare kolektive (qëllimi publik i objektit) dhe historitë individuale të një numri tejet të madh të personaliteteve që kanë “shfrytëzuar” qëllimin e hamamit, dhe të cilët janë paralajmëruar – si “prani përmes mungesës” – përmes fragmenteve që janë veçori antropomorfe, faciale dhe karakteristike (buzët e stilizuara, hundët, sytë, veshët, lotët...).

Interpretimet e ndryshme, saktë të problemit të pranisë/mungesës, si termine që theksojnë gjendjet fundamentale të ekzistimit në botën artistike, do ti hasim duke filluar nga Platoni, M. Hajdegeri, Zh. Delezi, Zh. Derida, R. Bardi..., por esenciale për “Heshjen” e Zoran Todoviqit do të jenë interpretimet e Delzit dhe të Deridës, sipas të cilëve terminët prani / mungesë (të shprehura me pikturat – prezantimi vizual dhe përmes fjalive – prezantimi i shkruar), i kanë humbur distinktët e tyre primare, përkundrazi, mungesa bëhet lloj i pranisë, kurse prani lloj i mungesës.

Insistimi i analogjisë së këtij projekti shumë shtresorë (si dhe të interesimeve artistike të Todoviqit marrë në përgjithësi), me fenomenin e komplikuar të alkimisë, pason saktë nga krijimi serioz dhe nga amalgami i komplikuar vizual me qasje "alkimike", i cili më saktë paraqet një sinkretizëm të më shumë "fragmenteve" ose "elementeve" lokale dhe globale, hapësinore – temporale (sipas fjalorit alkimik) të historisë / historisë së artit, vendit dhe frymës së tij kolektive dhe "nacioneve" dhe proceseve universale...Animi i fuqishëm ndaj simbolikës dhe metaforave pikturale, që është tendencë e pranishme në veprat e para grafike dhe në vizatimet e Zoran Todoviqit, këtu hyn në lidhje të drejtpërdrejtë me parimet alkimike dhe reflektohet në vizatimet e ndara (të punuara në teknikë të kombinuar të akuarelit dhe tushit) që janë të inspiruar nga ilustrimet e manuskripteve mesjetare dhe posedojnë shfaqje të bujshme të hermeneutikës alkimike dhe hulumtimeve metafizike drejtë Kuptimit si esencë e krijimit. Shfaqjet e detajuara antropomorfe, shfaqjet e instrumentariumit dhe bestiariut alkimik, motivet herbale, dukuritë dhe proceset natyrore ciklike, simbolet planetare, sistemet kozmogonike, tabelat astrologjike dhe diagramet, simbolet e elementeve, trupat gjeometrik..., në vizatimet më të reja të Zoran Todoviqit, do ta marrin funksionin e armëve të njohjes.

Është e domosdoshme, që për një çast i kthehem problemit të lartpërmendur të dualitetit, si një prej nocioneve themelore "krijuese" të alkimisë. Vizualizimi i këtij problemi në fillim do të shprehet përmes parimit mashkullorë – femërorë, i cili në rastin konkret është i transmetuar në mënyrë simbolike me "kurorën", e cila zë vendin qendrorë / pjesa hyrëse e galerisë, e cila paraqet çastin crucial prej të cilit fillon zhvillimi i rrëfimit. Kurora është metaforë e sintezës së kundërshtimeve, më konkretisht për *androgenin*, simbolin arkaik i cili është i pranishëm në kulturat e lashta evropiane dhe aziatike, në të cilat simbolizohet uniteti hyjnorë, baraspesha e fuqive mashkullore dhe femërore, baraspesha e kundërshtimeve, uniteti i brendisë dhe të jashtmes, baraspesha në mes kundërthënies, mos përcaktimi primordial, dualiteti. Simboli i "androgenit"

shfaqet në alkimi, ku guri i urtësisë quhet si "Rebis", përkatësisht qenie që krijohet me bashkimin e squfurit dhe Mërkurit " (M. Shuvakoviç). Ndonjëherë, ai përshkruhet si hermafrodit hyjnorë, pajtimi mes shpirtit dhe materies, qenie me cilësi mashkullore dhe femërore që prezantohet me një trup me dy kokë (dhe një kurorë!) (p.sh., në Codex Germanicus 598. Bayerische Staatsbibliothek, Munich).

Kurora si një shenjë ikonike, është e theksuar në më shumë vende në pikturat e Zoran Todoviqit. E njëjta pason nga simbolizmi shtazor alkimik dhe nga zgjidhjet arhetipe inkonografike, të cilat sipas K.G.Jung janë pjesë e a.q. "pavetëdijes kolektive" dhe nga sistemet simbolike. Kjo fuqi e dyfishtë e "Mbretit" dhe "Mbretëreshës", "Androgjeni alkimik" si parim universal i organizimit të kozmosit, "Erosi alkimik", lidhja e tyre mistike – erotike që "transferon" (termin që shënon mekanizmat psikologjike të dashurisë në psikologjinë analitike të K.G. Jung) në një qenie të vetme androgjene. Ky psiko-analist, alkiminë e interpreton si njohje; ajo nuk është vetëm një lloj i meta kimisë, por në vete posedon edhe dimensionin psikologjik – filozofik, kurse orvatjet e alkimestëve që të shndërrojnë një metal në tjetrin, në gjuhën e psiko-analizës fitojnë një dimension të ritualit që reflekton epsheet e brendshme psikologjike të njeriut.

Një pjesë e projektit të përgjithshëm, me përjashtim të disa prej vizatimeve të caktuara, janë edhe buzët, sytë, veshët dhe lotët e stilizuar (si të tërësi në suaza të veprës), që simbolizojnë individualitetin e të gjithë të pranishmëve nëpër kohën e kësaj hapësire. Është imponant numri prej qindra, mijëra vizatimeve, që qartë flet për realizimin e të gjitha vizatimeve në veçanti përmes një procesi të posaçëm meditues të prodhimit, por edhe për dëshirën e autorit që të theksoj se edhe përkaj të gjitha dallimeve, prapëseprapë, çdo individualitet dallohet.

Nga ana tjetër, përsëritja e tyre, e cila në vende ka karakter psiko – hipnotizues, mund të përjetohet edhe si reminiscencë e shumimit të përshtypjeve grafike në fushën e artit, por edhe të shumimit të përditshëm të njerëzve, ose të vargut të pafundmë të orvatjeve dhe përsëritjeve të hulumtimeve alkimike drejtë gjetjes së esencës. Të parashtruar në mënyrë të gjeometrizuar si një

fushë e shahut (shahu si lojë, shumëfishtë është në shërbim të prezantimit simbolik të oponencës së shfaqjes së materiales dhe të parimeve frymore) krijojnë një ambient, në të cilin, përkaj përsëritjes së vargut të fragmenteve dhe pushtimit të hapësirës (mund të dallohen çastet e krijimtarisë së Todoviqit), dominon edhe përparimi vertikal si modus i “avancimit shpirtërorë” përmes lëvizjes në tatëpjetë.

Reduktimi i ngjyrës në nivel të kontrastit bardh – zi, për nga karakteri estetik dhe esencial në shfaqjet e prezantuara në tërë hapësirën, në disa vende do të “cenohet” me praninë e ngjyrave elementare, që janë të theksuara dhe të materializuara si pigmente me pastërtinë e tyre bazike në enët e ndara të aparatusit të paramenduar alkimik. Në disa prej vizatimeve, nga ana tjetër, ballafaqohemi me bashkimin e parimeve kundërtëne – dualizmit të derdhjes amorfe kolorite përball grafikës së pastër lineare bardh – zi, të shfaqjeve antropomorfe, surreale dhe piktografike.

Ngjyra dëshmon kuptimin e saj edhe me bindjet e alkimistëve se për të arritur deri te “çelësi mistik”, nevojitet që materiali themelor të kalojë në fazë të rëndësishme të ndryshimeve, gjatë procesit të destilimit, gjatë kësaj substanca prej fillimit deri në fund do të pësojë ndryshime të caktuara koloristike (prej ngjyrës fillestare të zezë, të bardhë, të verdhë, të gjelbër, deri te ngjyra finale e kuqe, më saktë ngjyra e purpurt). Ngjyra është simbol i fazave të transformimit të elementeve dhe energjisë gjatë hulumtimit ezoterik për gjetjen e Gurit të mençurisë, por njëkohësisht, materialiteti i tij (figurativ) flet për nevojën e artistit (artist / artisan – artistik, zejtar i sipas interpretimeve të ndryshme), gjatë procesit të krijimit, ti jetë edhe në inventues – alkimist i përkushtuar i ngjyrës, përkatësisht që ai të posedojë njohje të përkryera të proceseve tekniko – teknologjike për fitimin e ngjyrave prej elementeve themelore, natyrore kimike.

... në vend të përfundimit ...

Gjatë shqyrtimit të strukturave simbolike të projektit, që barten drejtpërdrejtë përmes pranisë së metaforave të fuqishme dhe shenjave ikonike në më shumë tërësi vizuale (të grupuara dhe të ndara në hapësirë), do të rikthehemi te të njëjtit, në fakt formojnë dialogun artistik të “rrjeteve të kuptimësisë” të ngërthyer mes vete, në të cilat si çast dominues shfaqet insistimi subtil për interpretime të ndryshme, bile edhe të poetizuara të problemit të dualitetit dhe të funksionit të tij gjatë gjenerimit të kuptimeve universale. Si paradigmë imponohet një kuptim hermeneutikë dhe ontologjik i interpretimit të veprave që janë të kushtëzuara, jo vetëm prej kontekstit të dekonstruktuar historik, e që rezultojnë me prodhimin e kuptimësive që i referohen jo banalitetit (me tërë seriozitetin e tij) të ngjarjeve/gjendjeve/politike – ditore, por parimeve përsëritëse universale.

„Heshtja” nëpër të cilën Zoran Todoviq, sërisht dëshmon veten si një mjeshtër i simbolizmit, është një vepër hermeneutike me një parashtrim të komplikuar konceptual të relacioneve, kuptimësive të fshehura në strukturën alegorike, metaforike dhe simbolike.

Gjatë kësaj, hapësira e hamamit, me utilitetin primarë si një hapësirë e pastrimit fizik, bëhet një vend i pastrimit shpirtërorë. Ngjashëm sikur akti i krijimit të përsosjes, i sajuar nga eksperimentet e pafundme të (pa) suksesshme alkimike dhe nga njohjet empirike, “Heshtja” shënon saktë këtë proces të metamorfozës, transmutacionit dhe liritimit nga papastërtia, që shpie drejtë pastrimit; prezanton mistikën e sugjeruar të një procesi të pavarur, të vetmuar dhe personal kontemplativ të hulumtimeve, që me përsëritje meditative të shfaqjeve dhe procedurave rezultojnë me përjetime estetike – vizuale dhe njohje mentale.

Maja Chankulovska Mihajlovska

“SILENCE” or an alchemical story of recognition

Calling on the formal phenomenological analysis of the displayed, the current exhibition by Zoran Todović, simply titled “Silence”, presented in the exhibition space of the object Chifte Hammam (part of the National Gallery of Macedonia), can be marked as a monumental ambient setting of more structured by several interrelated and inseparable elements: drawings constructed in the form of installations, drawings, texts, objects and paintings, which create with their presence in the given space an exciting visual story.

However, for several reasons, primarily due to the complex synchronicity of numerous elements incorporated in this setting, it is necessary to deal with several different methods and iconographic - symbolical critical analyses. The need for such a combined interpretation does not only result from the practice of interpreting the various discourses in contemporary art critical practices and theories; in this case, the necessary combined approach is driven by the work of the author, who initially deals emphatically with graphics, but also with other media (painting, sculpture, objects, installations...), which then become dominant in his work. Generally speaking, Todović synthesizes in his works the knowledge not only of artistic interpretation and technical aspects of these disciplines, but also his own erudition and sensitivity to different types of problems, facing the reactions that bear the sign of art, and which are a profound definition of different aesthetic, social, historical, philosophical, political statements. Or, as stated by Lj. Činkul, “he tries to avoid the traps of stereotype and accepts graphics as an open system. In that system, close to postmodern principles, Todović examines the effects of certain problems of creation in various media fields.”

On the problem of duality and the whole..., the personal and the universal...

As the author points out, the basis for the creation of his exhibition “Silence” is to be found in the magnificent Chifte Hammam object; partly in the Islamic architecture, which captivates at first glance with the vividness of interior, in its utilitarian purpose of a public bath; but, primarily in its conceptual functionality. Namely, the object Chifte - Hammam was built in the second half of the XV century, as a legacy of Isa Bey and has a dual purpose (hence the name of the hammam - the Turkish word “chifte” which means even, double) i.e., it is divided into male and female section. The need of the author to research the essence of multiple dichotomies (space - time, matter - energy, male - female principle, absence - presence...) logically emanates from this fundamental division of the object .

Emphasizing one of the aforementioned dualities, namely the already mentioned double sex/gender division of the hammam, this project includes female and male portraits from the collection of the National Gallery of Macedonia, thus also presenting the local contribution to this “story”, which refers not only to the spatial, but also to the temporal dialectic of things. Just like the hammam is a historic building with a secular character, now protected by law and a with a new purpose (gallery), so the works by famous and unknown authors from the Balkans (specifically the part of the Yugoslav collection of the NGM as it is still called?!) have a specific role and life in this project. The paintings - male and female portraits, presented as “a male and female view,” according to gender belonging to the “relevant” part of the hammam, are made by artists who lived and worked in the first half of the last century and are associated with archaic and modern varieties of male and female names (Christian and Muslim) inscribed on the walls.

On the walls of the hammam, the author also inscribes in coal excerpts from works by Macedonian authors. All the quoted texts, following the idea of the artist to maintain the continuity of temporal intertextual dialectics, belong to different generations of Macedonian authors: Zhivko Chingo, *Babadjan*;

Slavko Janevski, *Roulette with seven numbers*; Dimitar Solev, *The short spring of Mono Samonikov*; Bozhin Pavlovski, *Owl neighbors*; Goce Smilevski *Conversation with Spinoza*...

In this case, the texts and paintings of different authors come in inter pictorial and intertextual mutual relations and relations with the works of Todović, again in order to symbolically transfer or reinterpret different meaning signifying systems and procedures. The identification (and signature) of authors on portraits and texts is intentionally omitted, as the primary objective in this kind of "citation" is the idea of establishing a "rhetorically emphasized relation in correspondence" between a work of art and another system of signification.

This dialogue series is complemented with the relation of the collective utilitarian spirit (public use of the facility) and the individual histories of countless individuals who "used" the purpose of the hammam, and which are implied - as "presence through absence" - with fragments which are characteristic anthropomorphic facial features (stylized mouth, nose, eyes, ears, tears...).

Different interpretations precisely of the problem of presence/absence, as terms which denote the fundamental conditions of existence in art, can be found starting from Plato, M. Heidegger, G. Deleuze, J. Derrida, R. Barthes... but essential to "Silence" by Zoran Todović seem to be the interpretations of Deleuze and Derrida, according to which the terms presence/absence (expressed in images - visual representation and words - written representation) have lost their primary distinctions; on the contrary, the absence becomes a kind of presence, and presence a kind of absence.

...Zoran Todović's artistic alchemy and symbolism...

The insistence on the analogy of this multilayer project (as well as the artistic interests of Todović in general) with the complex phenomenon of alchemy comes precisely from creating serious and complex visual amalgam of "alchemical" approach, which is more precisely a syncretism of several local and global space-time "fragments" or "elements" (according to the alchemical

dictionary) of history/art history, the climate and its collective spirit and universal "notions" and processes...The strongly expressed inclination to symbolism and pictorial metaphors present in the first prints and drawings by Zoran Todović, comes here in direct correlation with the alchemical principles and reflects on the separate drawings (made in combined technique of watercolors and ink), which are inspired by the illustrations in medieval manuscripts and abound in symbolic representations of alchemical hermeticism and metaphysical quest for Meaning as the essence of creation.

The meticulously detailed anthropomorphic presentations, the presentations of alchemical instruments and bestiary, the herbal motifs, the cyclical natural phenomena and processes, planetary symbols, cosmogony systems, astrological charts and diagrams, symbols of the elements, geometrical bodies... in the latest drawings of Zoran Todović take on the function of cognitive tools. It is necessary for a moment to go back to the above-mentioned problem of duality as one of the basic "creative" terms of alchemy. The visualization of this problem is initially expressed with the male-female principle, which in this case is transferred symbolically with the "crown" which has been given the central/entrance part of the gallery and is a crucial starting point of decomposition of the story.

The crown is a metaphor for the synthesis of opposites, specifically for the *androgen*, the archetypal symbol present in old European and Asian cultures that symbolizes the divine unity, the balance of male and female forces, the balance of opposites, the unity of the inner and the outer, the balance of opposites, the primal ambivalence, duality. The symbol of the "androgen" appears in alchemy where the Philosopher's Stone is called "Rebis", i.e., a dual being generated by the merger of sulfur and mercury" (M. Šuvaković).

It is sometimes described as a divine hermaphrodite, a reconciliation of spirit and matter, a being both of male and female qualities represented by one body with two heads (and one crown!) (E.g., in *The Codex Germanicus 598*. Bayerische Staatsbibliothek, Munich). The crown as an iconic sign is emphasized in several places in the drawings of Zoran Todović. It results from

the alchemical animalistic symbolism and archetypal iconographic solutions which, according to C.G. Jung, are part of the so-called “collective unconscious” and symbolic systems. It is the double power of the “King” and “Queen”, the “alchemical androgyny” as a universal principle of organization of the Universe, “the alchemical Eros”, their mystical - erotic relation that “transfers” (a term denoting the psychological mechanisms of love in the analytic psychology of C.G. Jung) in one androgynous being.

This psychoanalyst interprets alchemy as recognition; it is not only a kind of meta chemistry, but it also possesses a psychological and philosophical dimension, and the attempts of alchemists to turn one metal into another reflects in the speech of psychoanalysis a ritual that mirrors human psychological urges. Part of the overall project, apart from the individual drawings, are also the rooms with stylized mouths, eyes, ears, tears (as wholes within the work of art), which symbolize the individuality of everyone through time in this space. The imposing figure of hundreds, even thousands of drawings speaks of a long-lasting creation of all drawings separately, through a kind of a meditative process of production, but also of the desire of the author to emphasize that despite all the similarities, each individual is different. On the other hand, their repetition, which seems at times psychotically hypnotic, can be experienced also as a reminiscence of the reproduction of graphic art prints, but also the everyday reproduction of people, or the endless series of trials and repetitions in the alchemical search for substance. Geometrically set as a chess field (chess as a game repeatedly serves as a symbolic representation of the opposition of matter and spiritual principles), they create an ambient in which, besides the repetition of a series of fragments and conquest of space (recognizable moments in the work of Todović), the vertical progression is also dominant as a way of “spiritual advancement” through upward movement.

The reduction of color to the level of black and white contrast from an aesthetic and substantial character in the presentations in the whole space is at times “disturbed” by the presence of basic colors as accents in the drawings and objectified as pigments in their basic purity in separate vessels of the imagined

alchemical apparatus. In the separate drawings, however, we are faced with unification, conflicting principles - duality of an amorphous pictorial dispersion as opposed to the pure linear, black and white graphics of the anthropomorphic, surrealist and pictorial representations.

The color confirms its meaning also with the belief of alchemists that to get to the “mystical key” it is necessary for the basic material to go through significant changes in the process of distillation, whereby the substance experiences from start to finish various coloristic changes (from the initial black, white, yellow, green, until the final red, i.e. purple color).

The color is a symbol of the stages of transformation of energy and elements in the esoteric quest for the Philosopher’s Stone, but at the same time, her (artistic) materiality and objectiveness indicate the need for the artist (artist/artisan - artist, craftsman according to various interpretations), in the process of creation, to be also a dedicated alchemist-inventor of color, i.e., to know to perfection the technological processes for obtaining natural colors of the basic chemical elements.

... instead of a conclusion ...

Speaking of the sign structures of the project, conveyed directly with the presence of strong metaphors and iconic characters in more (grouped and spatially divided) visual wholes, we come back to the thesis that they actually form an artistic dialogue of intertwined “networks of meaning” where the dominated moment is the subtle insistence on different, even poetic interpretations of the problem of duality and its function in generating universal meanings. As a paradigm, a hermeneutic understanding and an ontological interpretation impose themselves on the works, which are influenced not only by the deconstructed historical context and result in production of meanings that refer not to the banality (in all its seriousness) of recent daily and political events/policies/conditions, but to the repetitive universal principles.

“Silence”, through which Zoran Todović is confirmed again as a master

of symbolism, is a hermetical work with a complex conceptual structure of relationships, meanings and sense hidden in the allegoric, metaphorical and symbolic structure.

In addition, the space of the hammam, with the primary purpose as a place for physical cleansing, becomes also a place of spiritual purification. Much like the supreme act of creating perfection, performed with infinite (un)successful alchemical experiments and empirical discoveries, "Silence" signifies precisely that process of metamorphosis, transmutation and liberation from filth, which leads to purification; it presents the suggested mysticism of an independent, lonely and personal contemplative process of exploration which, with meditative repetition of images and actions leads to an aesthetic visual experience and mental cognition.

Maja Chankulovska Mihajlovska

Литература / Literatura e shfrytëzuar: / Literature:

Ćinkul, Ljiljana (2006) *Zoran Todović: Govori srpski da te ceo svet razume*. Beograd: Umetnički paviljon "Cvijeta Zuzorić".

Jung, Carl Gustav (1984) *Psihologija i alkemija*. Zagreb: Naprijed.

Obrišt, Barbara (2003) *Visualization in Medieval Alchemy*. HYLE--International Journal for Philosophy of Chemistry, Vol. 9, No.2 (2003), pp. 131-170. <http://www.hyle.org>

Rabinović, Vadim (1989) *Alhemija kao fenomen srednjovekovne kulture*. Beograd: Prosveta.

Švaković, Miško (1999) *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950. godine*. Beograd, Novi Sad: SANU – Prometej.

Biography

Born in 1958 in Gornji Milanovac, Serbia.

Graduated from the Faculty of Applied Arts in 1983. Postgraduated in from the Faculty of Fine Arts (University of Arts, Belgrade) in 1985.

He has won many international and national awards and recognitions.

Professor at the Academy of Arts (University in Novi Sad). Lives and works in Belgrade, Novi Sad and Skopje.

contact: zoran.todovic@gmail.com

Individual exhibitions:

- 2013 **Skopje**, National Gallery of Macedonia, object Chifte Hamam, *Silence*
- 2013 **Novi Sad** (Serbia), Galerija Rajko Mamuzić, *Prints by Zoran Todović*
- 2011 **Čačak** (Serbia), Galerija Nadežda Petrović, Paviljon Risim, *Umetnik može da bude*
- 2010 **Skopje**, Museum of the City of Skopje, *Skopski zid*
- 2010 **Belgrade** (Serbia), Galerija BLOK, *Rekvijem za petokraku*
- 2009 **Novi Sad** (Serbia), Galerija Zlatno oko, *Niko ne čuje kako šumi lišće*
- 2009 **Belgrade** (Serbia), Galerija Qucera, *Svako Svoju Stupicu Stvara*
- 2008 **Belgrade** (Serbia), Galerija Grafički kolektiv, *Beogradski zid*
- 2007 **Berlin** (Germany), *Prima Center*
- 2006 **Niš** (Serbia), *Moderna galerija*
- 2006 **Kruševac** (Serbia), Narodni muzej, *Govori srpski da te ceo svet razume*
- 2005 **Belgrade** (Serbia), Umetnički paviljon Cvijeta Zuzorić, *Govori srpski da te ceo svet razume*
- 2002 **Belgrade** (Serbia), Galerija Haos, *Ram za apokalipsu*
- 2001 **Fontenay sous Bois** (France), Maison du Citoyen et de la Vie Associative
- Bar** (Montenegro), Galerija Velimir A. Leković
- 2000 **Paris** (France), Galerie Luc Queyrel
- Belgrade** (Serbia), Galerija Glas
- Thessaloniki** (Greece), Cultural Center Neapolis
- Požega** (Serbia), Gradska galerija
- Paris** (France), Galerija Jugoslovenskog kulturnog centra
- 1999 **Pančevo** (Serbia), Galerija savremene umetnosti
- 1998 **Užice** (Serbia), Gradska galerija
- Belgrade** (Serbia), Salon Muzeja savremene umetnosti
- 1992 **Belgrade** (Serbia), Galerija ULUS-a
- Podgorica** (Montenegro), Studentski centar
- 1991 **Čačak** (Serbia), Galerija Nadežda Petrović
- Varna** (Bulgaria), National Gallery

- 1989 **Belgrade** (Serbia), Galerija kulturnog centra
- Vrnjačka Banja** (Serbia), Zamak kulture
- 1987 **Zemun** (Serbia), Galerija Pinki
- 1985 **Belgrade** (Serbia), Galerija Kolarčeve zadužbine
- Čačak** (Serbia), Dom kulture
- 1984 **Belgrade** (Serbia), Atrium Biblioteke grada
- 1983 **Belgrade** (Serbia), Galerija Grafičkog kolektiva

Awards:

- 2002 Award if the International Forum for Small Format Contemporary Art, Thessaloniki, Greece
- 2001 Pollock-Krasner Foundation Grant, New York, USA
- 1998 Award of 5th International Biennial of Graphic Art, Zavod za međunarodnu saradnju, Belgrade, Serbia
- 1996 First award of the IV International Graphic Biennial, Belgrade, Serbia
- 1995 Award for Prints of the 36th October Salon, Belgrade, Serbia
- 1994 Award, The 5th Osaka International Art Competition, Osaka, Japan
- 1993 The Small Seal of the Belgrade Graphic Circle, Annual exhibition of small format prints, Gallery Grafički kolektiv, Belgrade, Serbia
- 1992 Politika's Award, from Vladislav Ribnikar's Fund for best exhibition of the year, (Kulturni centar Beograd)
- 1990 The Great Seal of the Belgrade Graphic Circle, May Exhibition, Belgrade, Serbia
- 1989 Spetial Merit Mention, I International Biennial of Graphics, BHOPAL, Indija
- Award Cetinje Salon, Cetinje, Montenegro
- "Zlatna igla", ULUS Spring Exhibition, Belgrade, Serbia
- GRAND PRIX, 5. International Print Biennale, Varna, Bulgaria
- Award, Center for Contemporary Graphic Arts, Vrnjačka Banja, Serbia
- 1986 Honorary Medal at the 8th Triennale of International Graphic Arts, Frechen, Germany

Works of artist are in museum collection's:

Muzej savremene umetnosti, Belgrade (Serbia); Grafički kolektiv, Belgrade (Serbia); National Gallery, Sofia (Bulgaria); Kabinet of Graphic Arts, Varna (Bulgaria); City Gallery, Couvin (Belgium); Gallery of Modern Art, Gyor (Hungary); Kabinet grafike Hrvatske akademije nauka i umetnosti, Zagreb (Croatia); Modern Gallery, Frechen (Germany); Institute for Culture, Catania (Italy); Center for Contemporary Art, Osaka (Japan); Franch National Library, Paris (France); Muzej grada Beograda, Beograd (Serbia); Galerija Nadežda Petrović, Čačak (Serbia); Narodni muzej, Kruševac (Serbia); Prima Center, Berlin (Germany); Museum of Contemporary Art, Skopje (Macedonia); National Gallery of Macedonia, Skopje (Macedonia).

„ВО НЕКАКВА МАТЕРИЈА, КОЈ МОЖЕШЕ ДА БИДЕ СОСТАВЕН ОД
ЗЕМЈА И ОД ПАРЕА, ОД СМОЛА И ОД ВОДА, МОНО САМО
КЛЕЧЕШЕ СКЛУПЧЕН КАКО НЕРОДЕНЧЕ ВО НЕПОЗНАТА УТРОЕ
СИОТ СВОЈ СВЕТ МОЖЕШЕ ДА ГО ДОПРЕ ОКОЛУ СЕБЕ СО
МИНИМАЛНО ПОСЕГАЊЕ НА КОЈ И ДА Е ПРСТ.“

НИКОВ
АС:

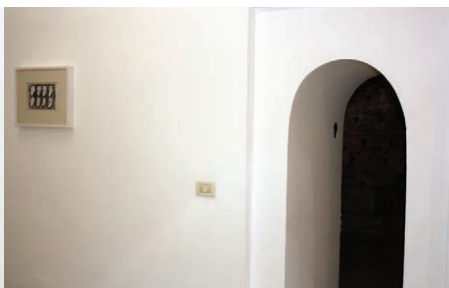
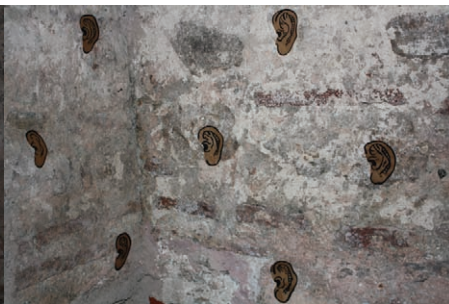

Анастасия

БУБА

Тана

Тамара

ABELINA

БЛАГУНА

Дуся

Анастас

ДОБРИНА

Рупа

Лена

ВЕЛИКА

Талина

СЕРЖИНА

Улена

Розалина

Сона

Мария

Камелия

Магдалена

Лена

Дарина

Улена

Лена

Розалина

Елена

Дарина

Улена

Лена

Розалина

Соня

Дарина

Улена

Лена

Розалина

Магдалена

Соня

Дарина

Улена

Лена

Розалина

Магдалена

Соня

Дарина

Улена

Лена

Розалина

Магдалена

Аниамна

Јана

Пла

ЉУБА

ИРИНА

Башка

Fatima

Заринка

ADELINA

Петра

Билјана

Луј

Среј

Нарис

ЗЕЗДА

НЕДЕЛКА

БЛАГУНА

Трајанка

ЛОУГ

ЕНКЕ

РАЈНА

Анета

ХРИСТИНА

Оливера

ИК

Ома

Саса

ДОБРИНКА

Вурба

ЅЕЈА

РАНФИЛКА

Лина
Тиве
ВЕЛИКА

Велан

ИНА

Мијана

ЈОРДАНКА

Евген

КОСАРА

Павличка

АНГА

СЕРАФИНА

Андрей

Анна

Елена

Людмила

Анна

Елена

Анна

Елена

Таня

Елена

Анна

Елена

Ирина

Елена

Анна

Елена

Анна

Елена

Magdalena

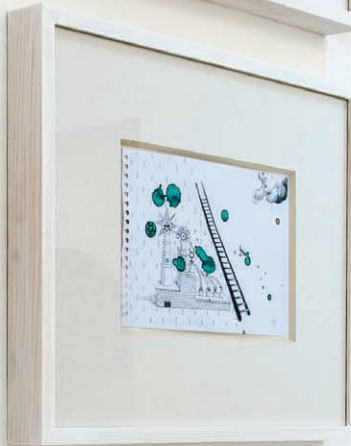
ВО НЕКОРВА
ЗЕМЈА И ОД
КАМЕНЕ СКА
ЧИСТ СВОЈ
МИНИМАЛН

СПИЈАТ ТРГОВЦИТЕ И СВЕШТЕНИЦИТЕ, БОГАТИТЕ И СИРОМАШНИТЕ, СПИЈАТ
ОГРАБУВАЧИТЕ И ОГРАБЕНИТЕ, ВЉУБЕНИТЕ, ЉУБЕНИТЕ И НАПУШТЕНИТЕ,
СПИЈАТ ДЕЦАТА И СТАРЦИТЕ, МЛЕКАРИТЕ И СИДАРИТЕ, СПИЈАТ И
ДОБРИТЕ И ЛОШИТЕ, СПИЕ И ВОДАТА ВО КАНАЛИТЕ, ИАКО СЕ ДВИЖИ."

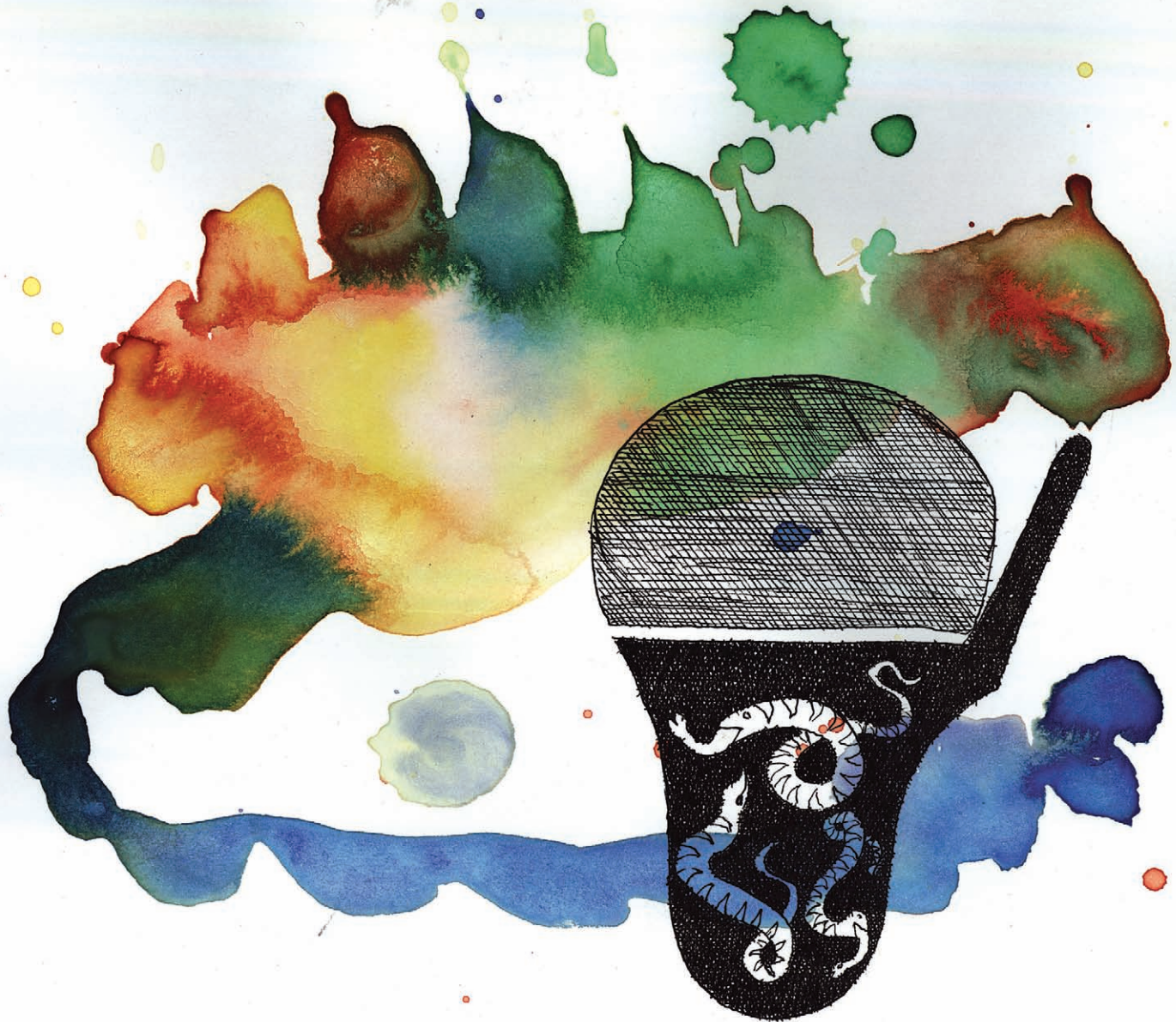
МАТЕ
ПАРЕ
ЛМОТ
ВЕТ
О ПОС

3+

2013

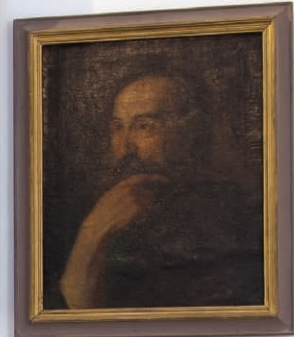

Дарсон Саша
 Виктор Олив
 Топо ДИТАН Давид
 Аурелий ГЕОРГИ
 ФОРН Адриан
 АЕЛМО Топо АДЛ
 ИЛК АНТОН
 Уор
 Кипар Нугр
 МАТЯН
 Саша
 Скорняк

Ланан
ин
А.Н
Вн
Фотодиаб
H
Табрис
ГОЛФ
Emcey

КОСТАДИН

Мирин

СВЕЗДАН

Edin

АНДРЕЈ

АПОСТОЛ

Јаков

Торјан

ВЕЛЈАН

Евџениј

ДАМЈАН

Владимир

MUSTAFA

СПАСЕ

Торјан

БОГОС

Тихотир

Анџел

Троздан

ГОРЧЕ

ЈАНЕ

Унаџи

ЕФТИМ

ВОЈКАН

Таври

ОЖАН

ВОЈДАН

Армилон

ГО

НАЈДАР

Емин

Тојан

Виктор

ЕВТИМ

ЉУПЧО

Емсе

ГРОЗДАН

200

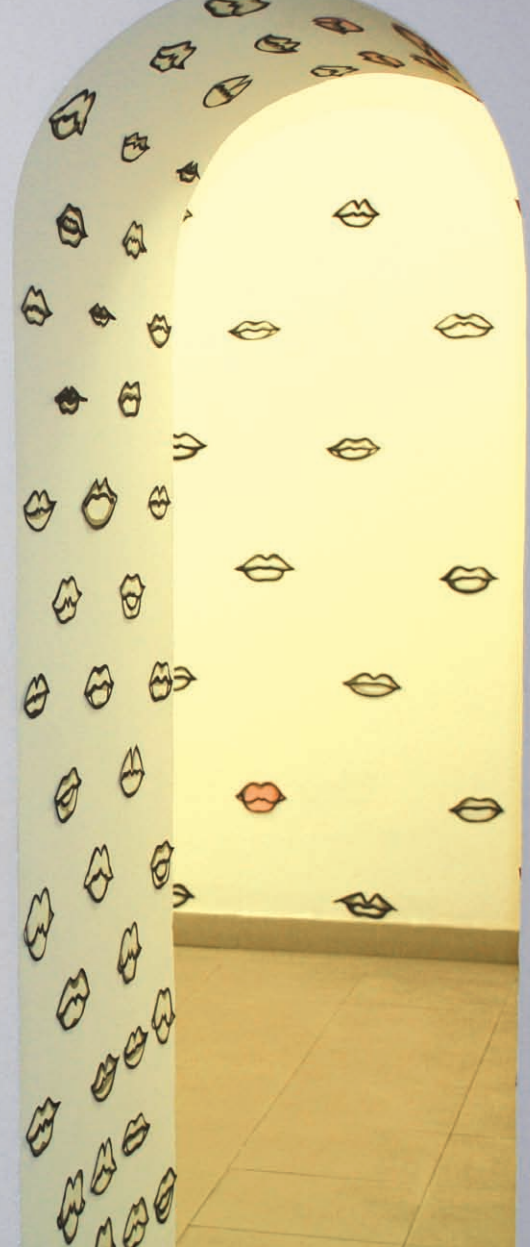
ADIL
 СВЪЗДАН
 Златко
 КОСТАДИН
 Тодор
 АПРОН
 АПОСТОЛ
 Яков
 ДАРИАН
 АУСТАРА
 СЛАВ
 ЗЛАТКО
 ШАН
 ГОРЧЕ
 АНГЕЛ
 ТРАИАН
 ГОРЧЕ
 ЕФТИМ
 БОУБЕН
 ГОРЧЕ
 БО
 Аристон
 ВО
 Аристон
 Хартим
 ГУРЧИН
 ВОЛДАН
 КЛИМЕНТИ
 СИМОН
 НАЙДАР
 ВИКТОРИ
 ЕМИЛ
 ЧИСЛАВ
 ИСАК
 ГРОЗДАН
 Гроздин
 ИРИНА
 МАРКО
 ТРАИАН

СРЕБРЕ
Занане
Edin
АНДРЕЈ
ЛИАН
Владимир
БОГОСЛАВ
Тросган
ДИКАН
Толкин
ГОЦЕ
Тодан
ЕВТИМ
Емсеј
авуг
Зоран + орек

Тодан
Васан
НЕС
Тодан
Тодан
ПЕТА
ВИНИ
ГЛИГ
Атанас
ПЛОЧ
ДАРВКО
ЈОВАН
МАРИН
Леоид
ФИЛИП

СРЕДА

Занан

Един АНДРЕЈ

ВЕЛЈАН

Владимир БОГОСЛАВ

Тодор

БОЖАН Габрин ГОЦЕ

Сидан

ЕРТИМ Емис

Сави

Зоран + АЧЕ-И

„КУКУЛИНО, СЕЛО ВО КОЕ ГРАДОТ НАВЛЕГОЛ СО АСФАЛТЕН ПАТ УШТЕ ВО МИНАТИОТ ВЕК, ВО НЕКОИ СТАРИ ЗАПИСИ СЕ СПОМНУВА КАКО СРЦЕ НА БАЛКАНОТ ИЛИ КАКО ЖИЛА ШТО НЕКОГАШ ГО ОТЧУЖУВАЛА ЖИВОТОТ НА ДЕЛ ОД ПОЛУОСТРОВОТ, СЕ́ ВО ТОЈ ЖИВОТ, ОД ГОРЧИВОСТА НА ЧОВЕЧКИТЕ ПОРАЗИ ДО ЛАЖНИОТ СЈАЈ НА ПОБЕДИТЕ ПО ЦЕНА НА КРВ И НЕБРОЕНИ ГРОБОВИ.“

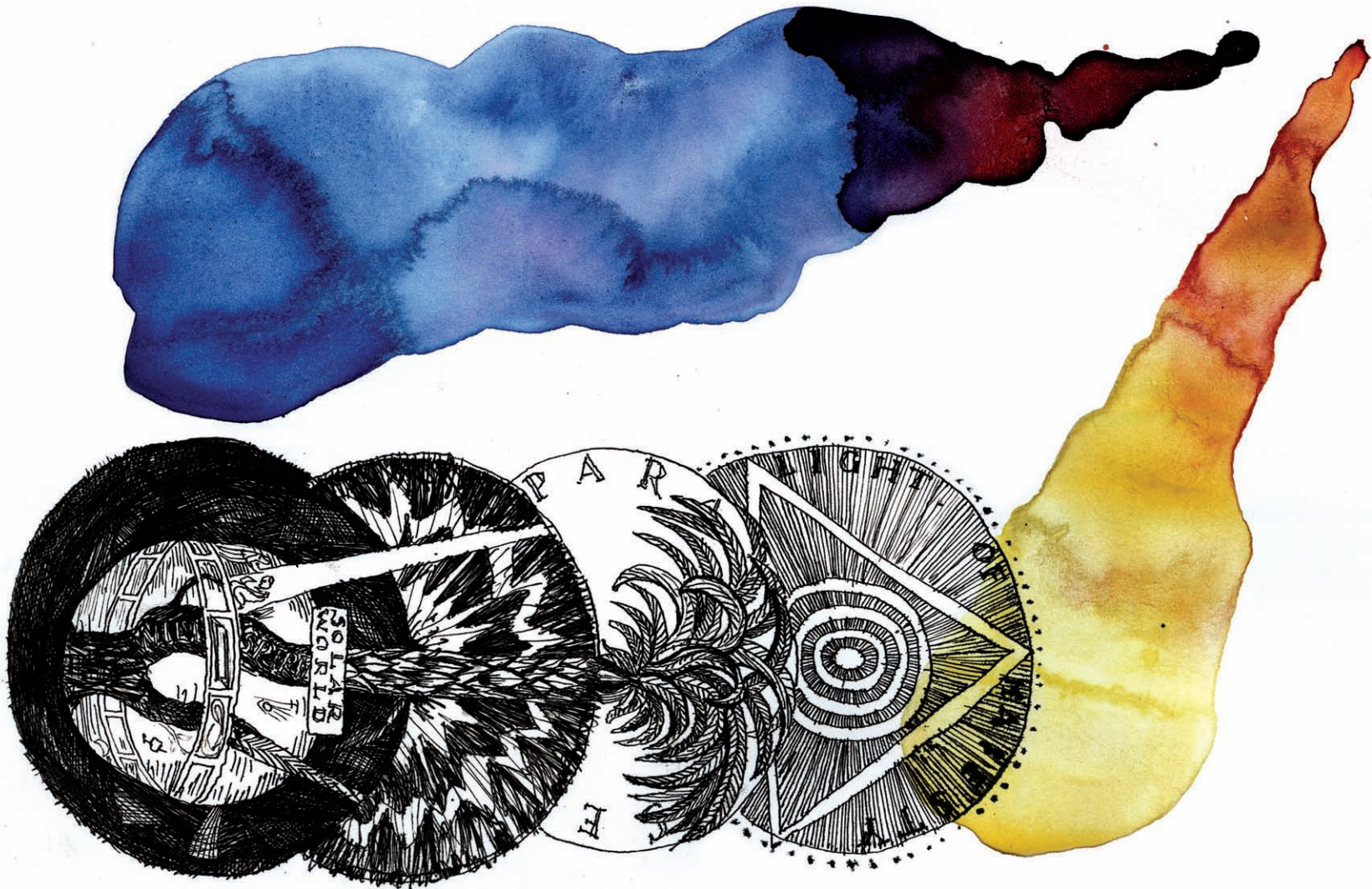

3+

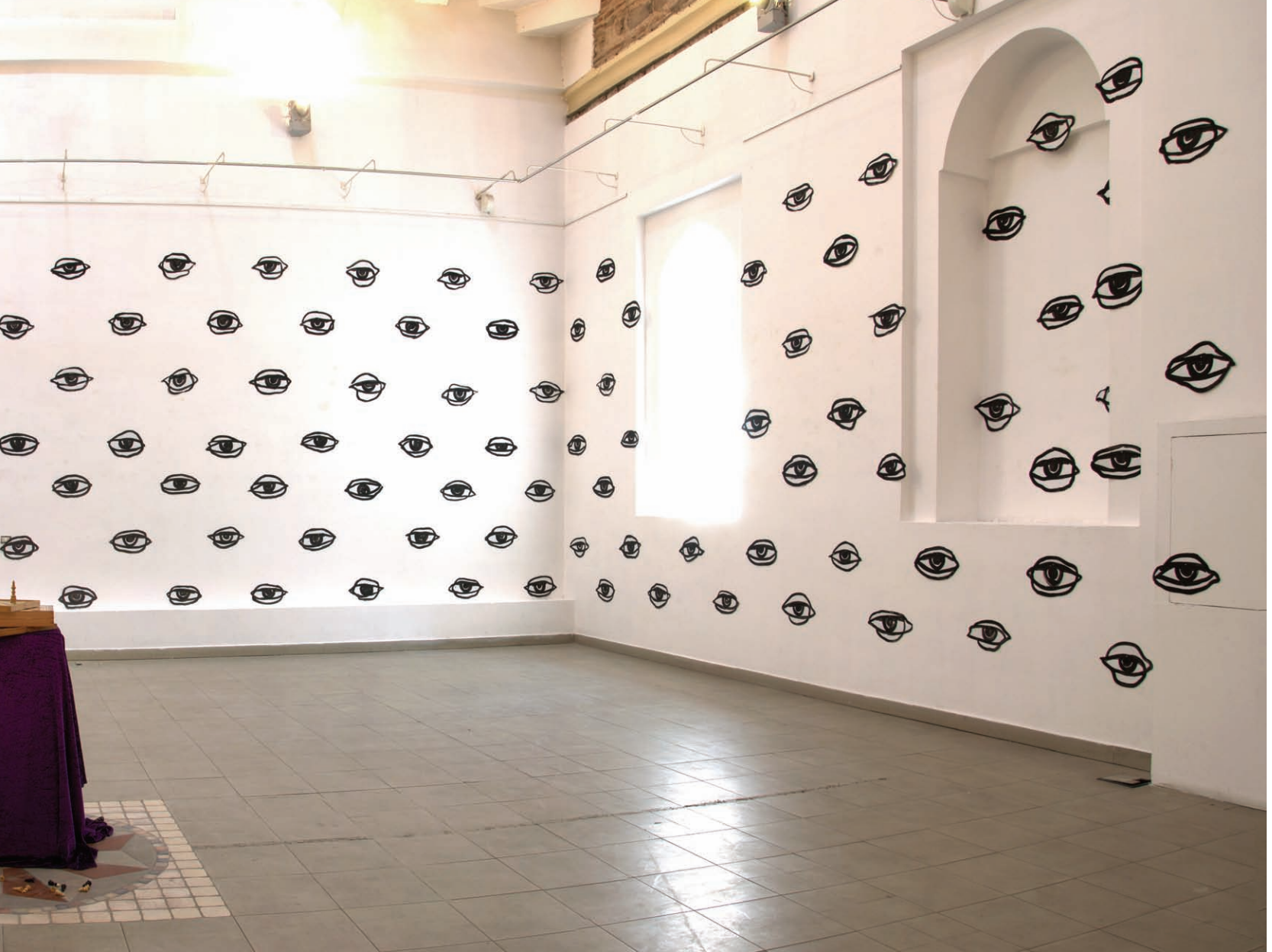

3+
2013

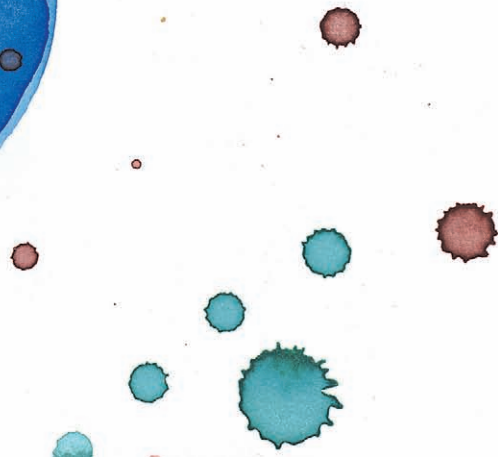
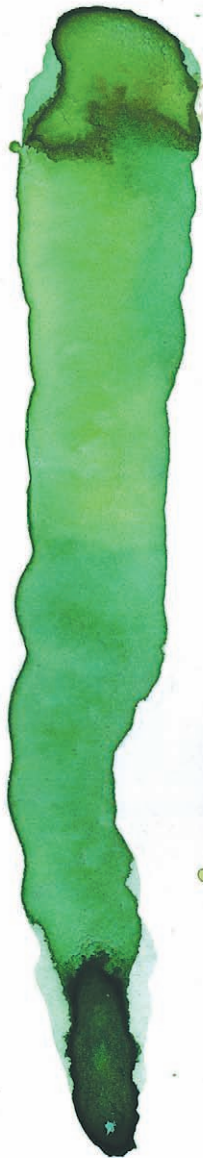
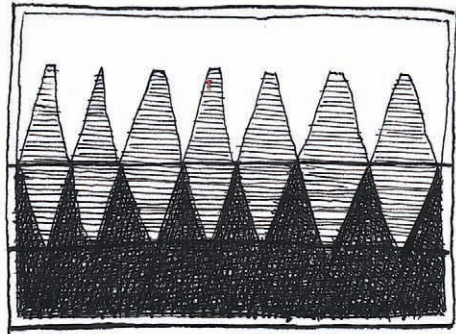
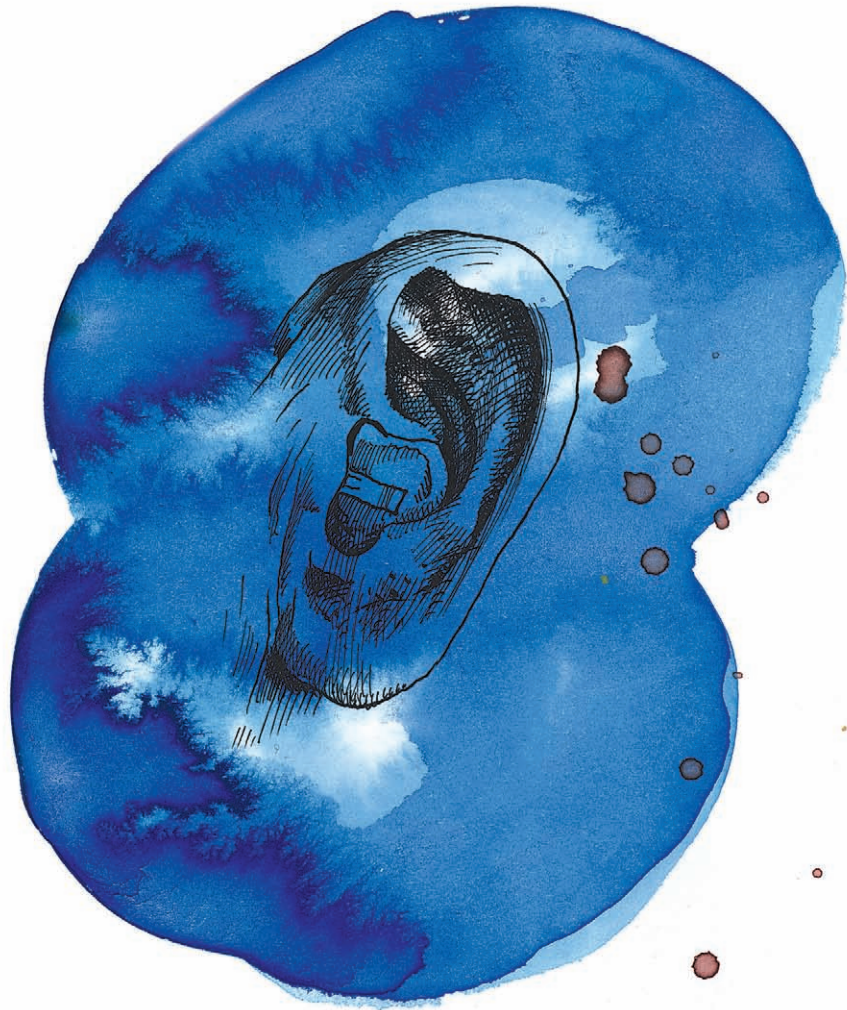

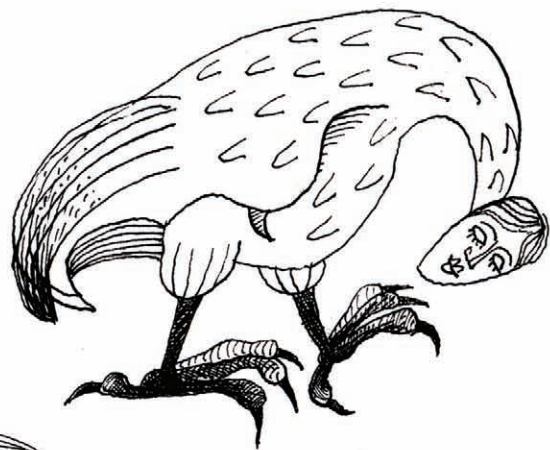

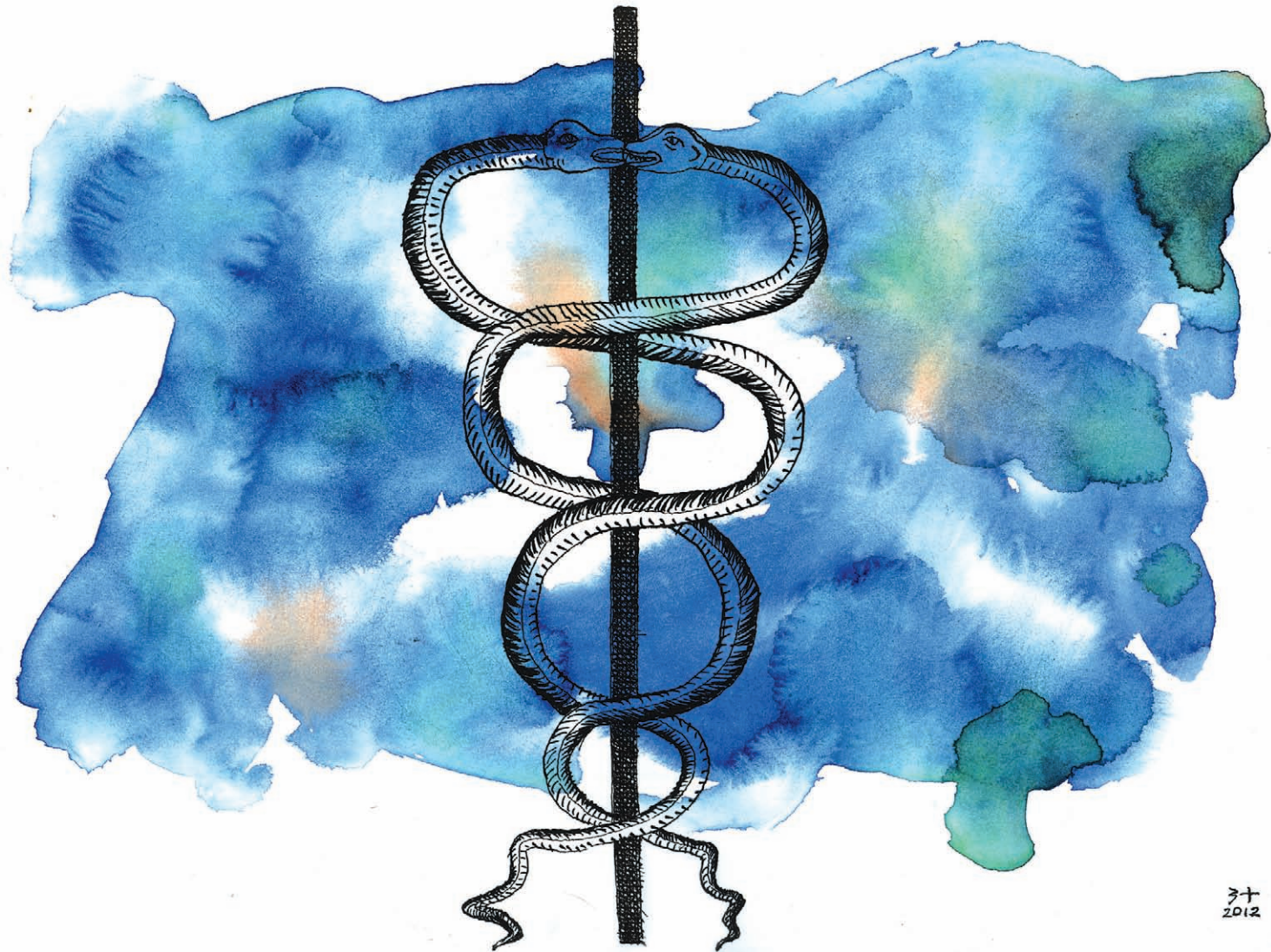

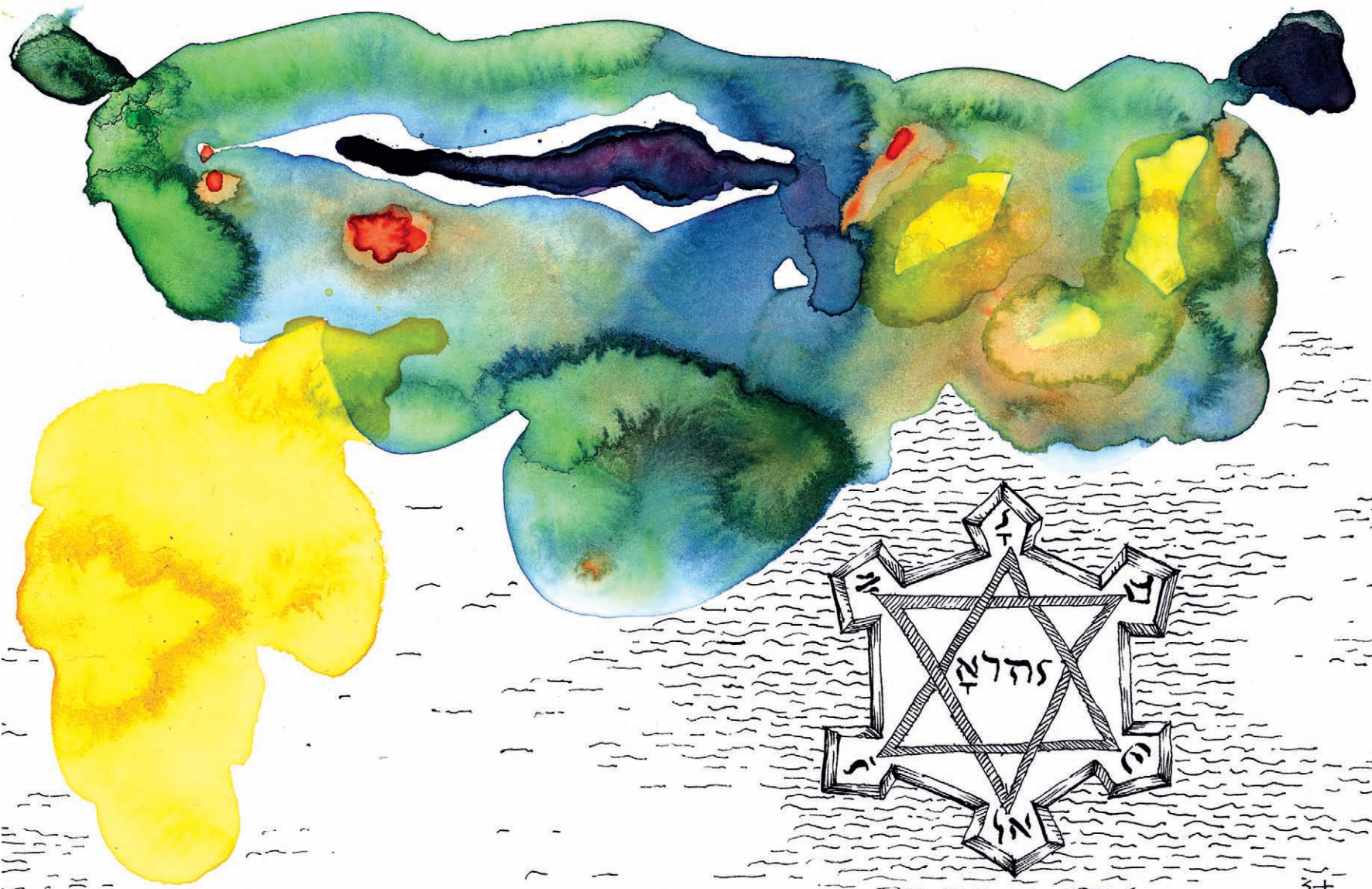
34
2013

6	32	9	34	35	1
7	11	27	28	8	30
19	14	16	15	23	24
18	20	22	21	17	13
25	29	10	9	26	12
36	5	33	4	2	31

31
2012

3+
2013

БОГ ЈЕ ТВРЂАВА СВИМА КОЈИ ВЕРУЈУ У ЊЕГА

НАДАМО СЕ БОГУ КАД ПЕТОП ПОЧНЕ

НУ Национална галерија на Македонија
Железничка 18, 1000 Скопје, Република Македонија
Тел.: + 389 (0)2 31 26 856
Факс: + 389 (0)2 31 09 566
www.nationalgallery.mk; contact@nationalgallery.mk

Зоран Тодовиќ, Тишина
Ќифте амам, септември-октомври 2013

Издавач: НУ Национална галерија на Македонија
За издавачот: Халиде Палоши, директор
Куратор: Маја Чанкуловска Михајловска
Текст: Халиде Палоши, Маја Чанкуловска Михајловска
Превод на англиски и албански: Бехар Далипи

Дизајн: Борис Шемов

Фотографии: Игор Василев (18, 20/21, 22/23, 25, 28, 29, 32, 34/35, 36, 37, 40/41, 42/43, 44 (1,3), 48/49, 50, 51, 56, 57, 58, 68/69, 74/75)
Роберт Јанкуловиќ (24, 31, 47, 53, 59, 70, 72, 73)
Зоран Тодовиќ (17, 19, 26, 27, 33, 38, 39, 44 (2), 45, 46, 52, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 76, 77, 78, 79)

Лектура: Кирил Ангелов

Печат: Фајнарт мултимедија, Скопје
Тираж: 500

NI National Gallery of Macedonia
Zeleznicka 18, 1000 Skopje, Republic of Macedonia
Tel.: + 389 (0)2 31 26 856
Fax: + 389 (0)2 31 09 566
www.nationalgallery.mk; contact@nationalgallery.mk

Zoran Todović, Silence
Çifte Hamam, September - October 2013

Publisher: NI National Gallery of Macedonia
For the publisher: Halide Palloshi, director
Curator: Maja Chankulovska Mihajlovska
Text: Halide Palloshi, Maja Chankulovska Mihajlovska
English and Albanian translation: Behar Dalipi

Design: Boris Šemov

Photography: Igor Vasilev (18, 20/21, 22/23, 25, 28, 29, 32, 34/35, 36, 37, 40/41, 42/43, 44 (1,3), 48/49, 50, 51, 56, 57, 58, 68/69, 74/75)
Robert Jankuloski (24, 31, 47, 53, 59, 70, 72, 73)
Zoran Todović (17, 19, 26, 27, 33, 38, 39, 44 (2), 45, 46, 52, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 76, 77, 78, 79)

Edited by: Kiril Angelov

Printed by: Fine Art Multimedia, Skopje
Copies: 500

IK Galeria kombëtare e Maqedonisë
Zheleznička 18, 1000 Shkup, Republika e Maqedonisë
Tel.: + 389 (0)2 31 26 856
Faks: + 389 (0)2 31 09 566
www.nationalgallery.mk; contact@nationalgallery.mk

Zoran Todović, Heshnja
Çifte hamam, Shtator-Nëntor 2013

Botues: IK Galeria kombëtare e Maqedonisë
Për botuesin: Halide Palloshi, drejtor
Kuratore: Maja Chankulovska Mihajlovska
Teksti: Halide Palloshi, Maja Chankulovska Mihajlovska
Përkthimi në gjuhën, shqipe dhe angleze: Behar Dalipi
Dizajni: Boris Shemov

Fotografitë: Igor Vasilev (18, 20/21, 22/23, 25, 28, 29, 32, 34/35, 36, 37, 40/41, 42/43, 44 (1,3), 48/49, 50, 51, 56, 57, 58, 68/69, 74/75)
Robert Jankuloski (24, 31, 47, 53, 59, 70, 72, 73)
Zoran Todović (17, 19, 26, 27, 33, 38, 39, 44 (2), 45, 46, 52, 54, 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 76, 77, 78, 79)

Lektura: Kiril Angelov
Shtyp: Fine Art Multimedia, Shkup
Tirazhi: 500

CIP - Каталогизacija во публикаcija
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје
74.038.55(497.1)(06.064)Тодовиќ.З.

ТОДОВИЌ, Зоран

Тишина : Ќифте амам, септември-октомври 2013 / Зоран Тодовиќ ; [текст Халиде Палоши, Маја Чанкуловска Михајловска ; превод на англиски и албански Бехар Далипи ; фотографии Игор Василев, Роберт Јанкуловиќ, Зоран Тодовиќ] = Heshnja : Çifte Hamam, Shtator-Nëntor 2013 / Zoran Todović ; [teksti Halide Palloshi, Maja Chankulovska Mihajlovska ; përkthimi në gjuhën, shqipe dhe angleze Behar Dalipi ; fotografitë Igor Vasillev, Robert Jankuloski, Zoran Todović] = Silence : Çifte Hamam, September-October 2013 / Zoran Todović ; [text Halide Palloshi, Maja Chankulovska Mihajlovska ; English and Albanian translation Behar Dalipi ; photography Igor Vasillev, Robert Jankuloski, Zoran Todović]. - Скопје : НУ Национална галерија на Македонија ; = Shkup : IK Galeria kombëtare e Maqedonisë = Skopje : NI National Gallery of Macedonia, 2013. - 84 стр. : илустр. ; 25cm

Текст на мак., алб. и англ. јазик

ISBN 978-608-4693-27-7

1. Насп. ств. насл.

а) Ликовна инсталација - Цртеж - Србија - Изложби
COBISS.MK-ID 95340042

